

7 Terminologický slovník (Doc. PhDr. Marie Zouharová, Ph.D.)

Obsah kapitoly

Text kapitoly

V současné době se skladební učivo na školách probírá podle dvou syntaktických teorií. Oba přístupy, **klasická syntax** i **valenční syntax**, mají body styčné, ale mají i oblasti problematické. To se zpětně odráží v lingvistické terminologii.

Pro ilustraci uvádíme několik příkladů.

S dvojitým přístupem k vyučování skladeb se mění pojetí **členitosti vět**. Přehodnocen je také pohled na termín **základní skladební dvojice**. Se zavedením valenční syntaxe do výuky ztrácí své opodstatnění užívání termínu **skladební dvojice**, **rozvíjející** či **určovací**, **další skladební dvojice**. Větné členy **přísudek**, **podmět**, **předmět**, **přísluvečné určení** a **doplněk** ve školní terminologii zůstávají (v odborných kruzích se uvažuje o odstranění termínu doplněk), mění se však jejich funkce ve **větě (výpovědi)**. Podle nového pojetí se dělí na **větné členy základové** a **větné členy nezakladové**. Svě postavení ve skladebním učivu mění především podmět a přísudek. Zatímco v klasické syntaxi tvořily oba dva větné členy **základ věty**, v syntaxi valenční je struktura věty dána přísudkem a jeho valenčním doplněním, které vytváří významově uzavřený celek věty (výpovědi).

Výzkumným šetřením i konzultacemi s učiteli z praxe se prokázalo, že syntaktické termíny nejsou v učebnicích českého jazyka uspokojivě prezentovány. Není přesně stanoven výběr a počet syntaktických termínů, neklade se důraz na propojenost jednotlivých termínů, nepřihlíží se k tomu, zda syntaktické termíny tvoří systém (viz článek *Inovace organizace a prezentace syntaktických termínů v učivu českého jazyka na základní škole*).

Problémy v teoretickém pojetí skladby na školách, se zákonitě přenášejí i do praxe. Proto jsme sestavili **Terminologický slovník**, který by měl napomoci orientovat se v terminologii klasické a valenční syntaxi a následně potom zkvalitnit předávání poznatků ze skladby.

Výklad jednotlivých termínů je proveden následovně:

- pomlčky (-) znamenají, že jde o postupné uvádění charakteristických rysů termínu;
- číslice (1., 2. ...) uvádějí různé významy termínu, např. adresát - 1. účastník komunikace...; 2. participant...;
- kurzívou jsou v závorkách uvedeny příklady.

adice

- připojování

adiční spojovací výraz

- slučovací spojovací výraz (*a, ani, jakož i, kromě toho, ani-ani* apod.)

adjunkce

- přimykání (*hlasitě mluvit, cesta zpět*)

adnominální pád

- pád při jméně (*střecha domu, slib otci, kabát po strýci*)

adordinace

- syntaktický vztah mezi dvěma i více výrazy stejné syntaktické platnosti, které se vztahují k téže skutečnosti (*Marta, moje nejlepší kamarádka, tráví léto na chalupě*)

adordinační skupina

- výrazy spojené vztahem adordinace

adresát

- 1. účastník komunikace, jemuž se dostává sdělení;
- 2. participant, k němuž směřuje děj (*Petr věnoval Evě kytici růží*)

adverbiale

- příslovečné určení
- větný člen rozvíjející sloveso, přídavné jméno nebo příslovce a označující okolnosti a vztahy místní, časové, způsobové, příčinné, účelové, podmínkové a přípustkové

adverbiální pád

- pád, který není formálním prostředkem pro vyjádření syntaktické závislosti, ale převládá u něho význam nevztahový, např. místa, času, zřetele apod. (*Jít pěšinou*)

adverzativní spojka

- spojka vyjadřující vztah odporovací (*ale, avšak, však*)

adverzativní vztah

- odporovací vztah
- vztah mezi členy, které jsou po významové stránce v rozporu; vztah mezi větami, jejichž obsahy jsou v rozporu nebo se stavějí proti sobě

agens, -ntu

- původce děje, vykonavatel děje, často (v aktivní větě) shodný s podmětem (*Matka vaří oběd*)

aktant

- větný člen vyžadovaný významem predikátu, pojmenování účastníka slovesného děje - agens, patiens apod.

aktuální členění

- kontextová organizace věty, zvl. z hlediska známého a nového, resp. tématu a rématu, projevující se především ve slovosledu a intonaci; funkční/dynamická perspektiva výpovědi

anakolut

- změna původního větného schématu v jiné - další část věty nenavazuje správně na část předcházející - vyšinutí z vazby, přeryv větného schématu uprostřed věty (*Naši hráči, když přijedou do ciziny, dobře se jim hraje*)

antepozice

- postavení závislého větného členu před členem řídicím, zejména postavení shodného přívlastku (*modrá obloha*)

apozice

- přístavek
- syntaktický vztah
- připojený nebo vložený větný člen mající stejnou nebo podobnou referenci s jiným

apoziopeze

- akustické nebo myšlenkové přerušení konstrukce či věty a odmlčení se z citového rozrušení aj., graficky je označovaná zpravidla třemi tečkami

asyndeton, -ta

- bezspojené spojení větných členů nebo vět
- asyndetické spojení

atrakce

- větná spodoba
- mechanické přizpůsobování slova podobě slova sousedního, často nadřizového (*neunikla pozornosti učitelce*)

atribut

- přívlástek
- větný člen sémanticky modifikující nebo specifikující substantivum

atribut kongruentní

- přívlástek shodný, je zpravidla v antepozici (*stará budova*)

atribut nekongruentní

- přívlástek neshodný, je zpravidla v postpozici (*věno mé dcery*)

atribut substantivní

- přívlástek vyjádřený podstatným jménem (*hora Říp, deska stolu*)

atribut verbální / verbonominální

- doplněk
- nejednotně chápaný větný člen vyjadřující vlastnost nebo stav jména se zřetelem ke slovesu (*Jana se vrátila unavená, Petra zvolili za předsedu, viděl ho tam stát*)

beneficient

- účastník slovesného děje, v jehož prospěch, resp. neprospěch se něco děje (*Sekretářka zajistila řediteli letenku*)

bezagentní větný typ

- typ vět, které nemají činitele děje (*Sněží, V křoví zapraskalo*)

cirkumstantivum, -va

- slovo/výraz pro vyjádření okolnostního určení významově pojatého děje, vlastnosti nebo jiné okolnosti, obvykle fakultativní povahy

dativ commodi

- dativ prospěchový
- volný dativ doplňující slovesa pojmenovávající děje, jejichž uskutečnění má pro osoby určitý dosah (*Šel otci pro pivo*)

dativ emociální

- tvar, který slouží jako prostředek citového zabarvení výpovědi (Ty nám tu nebudeš lenožit!)

dativ etický

- dativ sdílnosti
- dativ vyjadřující zájem mluvčího na ději nebo snahu vzbudit zájem u posluchače, dává výpovědi familiární zabarvení, funkci kontaktu a osobního zaujetí (Ležím si a koukám, To je mi náhoda!)

dativ kontaktní

- dativ sloužící k navazování a udržování kontaktu mluvčího s adresátem během projevu (To jsem ti ráda, že už je po všem)

deagentizace

- změnou způsobu (ne)umístění původce děje ve větné struktuře se mění i tvar VF v predikátu

deiktické funkce

- funkce spočívající v přímém poukázání na předmět skutečnosti; deiktickou funkci mají některá zájmena

deliberativní otázka

- rozvažovací otázka
- otázka, kterou mluvčí klade sám sobě;

delimitace

- rozhraničení hlásek, slabik, slov, vět; hranice signalizují prostředky zvukové (předěl, slovní přízvuk atd.) i prostředky znakové povahy (spojky), v psaných projevech, např. interpunkce

denotát

- předmět objektivní mimojazykové skutečnosti, na něhož odkazuje jazykový znak

determinace

- určování; určovací vztah
- syntaktický, resp. syntakticko-sémantický vztah, v němž závislý větný člen blíže určuje člen řídicí;

diateze

- vztah mezi participanty věty a syntaktickými funkcemi / pozicemi, které jim odpovídají, např. agentu připadá pozice podmětu atd.; prostředkem k vyjádření diateze je slovesný rod

disjunkce

- vylučovací vztah

disjunktivní otázka

- vylučovací otázka
- druh zjišťovacích otázek, které mají dvojnásobné jádro výpovědi ve vylučovacím poměru (Čteš knihy, nebo raději časopisy?)

disjunktivní spojka

- vylučovací spojka (*nebo, anebo*)

disjunktivní vztah

- vylučovací vztah mezi větnými členy nebo větami

dominace /dominance

- syntaktický vztah mezi skladebnými členy, při němž užití jednoho členu (dominovaného) je sémanticky formálně podmíněno užitím druhého členu (dominujícího)

dubitativní otázka

- otázka, kterou mluvčí klade zároveň sám sobě nebo pouze sobě (*Mám tam jít?*)

dynamika věty

- silová modulace věty projevující se zvýrazněním slova z logického hlediska (větný přízvuk, důraz) nebo citového (emfáze)

elipsa

- výpustka

- syntaktická konstrukce, v níž je v závislosti na kontextu nevyjádřen, resp. vypuštěn některý větný člen či jeho část (*Já mu nic neřekla*) nebo věta, kterou v kontextu očekáváme. Existuje i elipsa ustálená, lexikalizovaná (*Její muž pije!*).

emfáze

- zesilování expresivity výpovědi zvukovými, tvaroslovnými nebo skladebnými prostředky

explikativní spojka

- vysvětlovací spojka (*totiž, vždyť*)

finální spojka

- účelová spojka (*aby*)

fráze

- 1. ustálené spojení slov, slovní obrat, úsloví, rčení;
- 2. v generativní gramatice bezprostřední složka (nominální, verbální fráze);
- 3. nadnesené, otřelé vyjádření;
- 4. větný úsek

frázování

- členění věty na větné úseky pauzami, melodií a rozložením přízvuků a důrazů

genitiv adnominální

- pád neshodného atributu
- genitiv označující věc, která se vztahuje k jiné věci (*střecha domu*)

genitiv explikativní

- genitiv vysvětlovací

- genitiv, který blíže určuje slova obsahově velmi široká, vyžaduje doplnění, zpřesnění (*trest smrti*)

genitiv kvalitativní

- genitiv vlastnosti

- genitiv, který v přívlastku označuje blíže určenou stálou vlastnost (*muž vysoké postavy*)

genitiv objektový

- předmětový genitiv

- genitiv vyjadřující např. cíle děje (*využít poznatků*)

genitiv partitivní

- genitiv celkový

- zdůrazňuje větší nebo menší množství (*přibývá vody*) nebo vyjadřuje, že děj se týká jen blíže neurčité části (*přidal cukru*)

genitiv posesivní

- přívlastňovací genitiv

- genitiv, který v přívlastku vyjadřuje vlastnický vztah, příslušnost k osobě, místu, části celku (*dům mého otce*)

genitiv záporový

- genitiv označující podmět nebo předmět po některých záporných slovesech (*k návrhu nebylo připomínek, nemá nejmenší příčiny*)

gradace

- ve skladbě stupňování mezi souřadnými členy nebo větami

gradační spojka

- spojka vyjadřující gradační vztah (*dokonce, ba i*)

gradační vztah

- stupňovací vztah mezi větnými členy nebo větami

hypersyntax

- nadvětná (textová) syntax

- syntax zkoumající stavbu celků vyšších než věta

hypotaktická spojka

- podřadicí spojka (*že, aby* apod.)

hypotaxe

- podřadnost

- syntaktické spojení charakterizované mluvnickou závislostí jedněch větných členů nebo vět na druhých, nadřazených

intence

- sémantická valence
- schopnost dominujícího členu zakládat vztahy mezi svým významem a členy významového pole, schopnost určovat sémantické role jako agens, patiens, instrument apod. (*Petr píše dopis na počítači*)

intence predikátu

- vlastnost slovesa jako potenciálního predikátu vyžadovat participanty určitého druhu a počtu

interpozice

- interpoziční slovosled
- umístění závislého členu mezi částmi členu řídicího, např. zájmeno do slovního spojení (*hluboký ten les*)

intonace

- melodie věty
- funkční výškové rozdíly ve výslovnosti slabiky, slova nebo věty, které mají často povahu znaku

inverze

- převrácení mluvnicky obvyklého slovosledu (*lesů pán*); inverzní slovosled

juxtapozice

- spřahování
- prosté umístění dvou nebo více slov do výrazu, fráze, složeniny (*pantáta, obranyschopný*), popř. vět vedle sebe bez vyjádření vztahu mezi nimi a beze změny podoby (*Slunce svítí. Vítr fouká.*)

kadence

- melodický průběh věty (úseku) počínaje přízvuknou slabikou posledního taktu věty nebo větného úseku; melodém

kauzalita

- příčinnost

kauzální spojka hypotaktická

- příčinná spojka podřadicí (*protože*)

kauzální spojka parataktická

- příčinná (důvodová) spojka souřadicí (*nebot'*)

kauzátor

- účastník slovesného děje, který je jeho příčinou (*Vichřice polámala stromy*)

koherence textu

- celková funkční souvislost, spojitost, resp. soudržnost a identita textu

koheze textu

- syntakticko-sémantická souvislost, provázanost části textu a konstrukcí
- významová soudržnost, spojitost textu je podmínkou smyslu textu a jeho porozumění příjemcem

kólon, -la

- větný úsek, který vznikne dělením souvislého proudu řeči a obsahuje jedno slovo, jehož přízvučná slabika je zvukovým centrem

komparativní, komparační spojka

- přirovnávací spojka (*jako, jako kdyby*)

komplement

- nepodmětové doplnění predikátu; rozlišuje se komplement předmětového, adverbialního a kvalifikačního typu

kompletace

- přičleňování syntaktických členů k výpovědi z důvodu doplnění neúplné informace (*Matka navštívila. Svou sestru. V nemocnici.*). Viz také parcelace. Rozlišení kompletace a parcelace je možné jen na základě širšího kontextu.

komunikační akt

- řečový kontakt uskutečněný dvěma/více mluvčími v jednom prostředí a nepřerušeném čase

komunikační funkce

- komunikační záměr mluvčího realizovaný ve výpovědi

- ve vztahu k typickým výpovědním formám lze vyvodit komunikační funkci oznamovací (*Dnes je pondělí*), tázací (*Kdy se vrátíš?*), rozkazovací (*Dej mu napít vody!*), přací (*Kéž by byl zdravý!*)

komunikant

- účastník komunikačního aktu

komunikát

- jazykový projev, promluva; výsledek komunikační aktivity jedince nebo více účastníků

koncesivní spojka

- přípustková spojka (*třebaže*)

kondenzace

- zhuštění jazykového projevu

- 1. užití syntaktických prostředků jmenné povahy, zvl. polovětných útvarů, místo věty vedlejší;

2. změna pojmenování víceslovného v jednoslovné (*zubní lékař - zubař*)

kondicionální spojka

- podmínková spojka (*jestliže, kdyby*)

konektor

- prostředek, jehož hlavní funkcí je zajistit návaznost textových jednotek a vyjadřovat jejich vzájemný vztah; může být povahy lexikální (synonyma, antonyma, navazovací slova), gramatické (shoda, vazba, některé částice), paralingvistické a extralingvistické (zvukové prostředky, kinezika) aj.

konfrontační vztah

- druh odporovacího vztahu mezi větami v souřadném souvětí

- obsahy vět se konfrontují, mohou být postaveny až do protikladu, kontrastu; při vyjadřování kontrastně konfrontačního vztahu se uplatňují spojky původně podřadivé (*aby, jestliže, -li, kdežto*)

kongruence

- shoda
- syntaktický vztah závislosti mezi členem řídicím a závislým, projevující se přítomností stejných kategorií v obou, např. srovnávací atribut kongruentní (*dobová nálada*) a atribut nekongruentní (*nálada doby*)

konkluzivní spojka

- důsledková spojka (*proto, tedy, tudíž*)

konsekutivní spojka

- účinková spojka (*takže, že, aby, až*); ve větě řídicí bývá odkazovací výraz *tak, natolik*

konsituace

- soubor všech fyzických i psychických podmínek, v nichž probíhá konkrétní komunikační akt

konstrukce

- útvar složený alespoň ze dvou prvků, které jsou gramaticky a významově spjaty a uplatňují se jako celek, např. polovětné konstrukce (infinitivní, přechodníkové, participiální)

konstrukce aktivní

- větná konstrukce, v níž činitel děje zaujímá pozici podmětu

konstrukce impersonální

- neosobní větná konstrukce (*Sněží*)
- viz věta jednočlenná

konstrukce personální

- osobní větná konstrukce (*Otec pracuje*)
- viz věta dvojčlenná

konstrukce verbonominální

- analytický predikát
- konstrukce sémanticky chudých až prázdných sloves a dějových substantiv (*provádět hodnocení*)

kontaminace

- 1. směšování dvou různých vazeb, jehož výsledkem je nějaká vazba nová (*předcházet něco místo něčemu*)
- 2. vznik nového slova křížením dvou synonymních slov (*elipčitý*)

kontext

- významová souvislost v jazykovém projevu
- soubor výpovědí, které předcházejí před danou výpovědí nebo za ní následují

kontextová deixe

- poukazování ke skutečnosti nepřímo prostřednictvím jejího označení
- odkazování ke skutečnosti v rámci textu pomocí ukazovacích zájmen, příslovcí, číslovek
- vnitrotextové odkazování; endofora

koordinace

- přiřazování, přiřadování
- 1. syntaktický vztah mezi mluvnicky rovnocennými větnými členy nebo větami;
- 2. vztah mezi syntakticky a sémanticky rovnocennými členy kompozita (*lesostep*)

koordinační skupina

- výrazy ve vztahu koordinace (*bratr a sestra*)

kopula

- spona

kopulativní spojka

- slučovací spojka (*a, ani, i* apod.)

korelativum, -va

- souvztažný víceslovný výraz s funkcí spojovací (... *tam, kde ...; ... to, že ...*)

lokalizátor

- větný prvek určující prostorové okolnosti děje (*chodit po náměstí, jít na náměstí*)

lokus

- participant vyjadřující místo, kde se někdo nebo něco nachází (*Praha leží na Vltavě*)

makrokompozice

- způsob výstavby jazykového projevu jako celku

melodém

- melodická jednotka systému
- část melodie věty (kóla) počínající přízvučnou slabikou jádra výpovědi a pokračující až do konce věty
- slouží k odlišení věty ukončené od věty (úseku), která bude (po pauze) dále pokračovat, a k odlišení různých druhů vět; kadence

mikrokompozice

- spojování samostatných vět ve vyšší celky kontextové; členění textu podle důležitosti a podle latentních vnitrotextových vztahů

modalita, modálnost

- vztah obsahu výpovědi nebo slova ke skutečnosti

modalita výpovědi

- uplatňování různého komunikačního záměru mluvčího ve výpovědi a hodnocení obsahu výpovědi mluvčím z hlediska vztahu výpovědi a skutečnosti
- vyjadřuje se intonací, slovosledem, modálními příslovci, slovesy, slovesným způsobem

modální spojka

- způsobová spojka *jak, čím - tím, jako by, než by*

negace

- zápor, popření obsahu
- rozlišujeme negaci větnou, členskou, slovní

nekongruentní atribut

- viz atribut nekongruentní

nominalizace

- transformace větné konstrukce ve jmennou (Když se vrátil z ciziny, navštívil matku, Po návratu z ciziny navštívil matku)

nositel

- konstitutivní komponent sémantické struktury věty charakterizovaný vlastností, stavem nebo změnou stavu (Student složil všechny zkoušky)

numerativ

- pád počítaného předmětu (*mnoho žáků*)

objekt

- předmět
- větný člen rozvíjející hlavně predikátové sloveso v rámci jeho pravé valence

objekt externí

- vnější předmět
- předmět existující před vznikem slovesného děje, na kterém je nezávislý (*Vinař kopal vinici*)

objekt interní

- vnitřní předmět
- předmět, který vyjadřuje výsledek děje nebo obsah slovesného děje (*snít sen*)

objekt přímý

- akuzativní předmět (*Karel půjčil Jirkovi nůž*)
- dativní předmět, který je jediným nebo základním předmětem u slovesa (*děkovat mamince*)

objekt nepřímý

- dativní předmět, stojí zpravidla vedle předmětu akuzativního (*Přinesl mamince kytici*)

parataktická spojka

- souřadicí spojka (*a, i, ale* apod.)

parataxe

- souřadnost

- vztah větných členů, resp. vět, které mají stejnou platnost

parcelace

- syntaktický proces, komunikant záměrně zdůrazňuje a člení informace (*Matka navštívila svou sestru. Spolu s bratrem. V nemocnici.*)

- viz kompletace.

parenteze

- vsouvání, vsuvka

- slovo nebo věta vložené do větné konstrukce bez syntaktického začlenění

participant

- prvek významové struktury věty, který vyplývá z významu členu dominujícího, řídicího

- sémantická složka valenčního větného členu

pasivizace

- transformace aktivní věty v pasivní

- viz deagentizace

patiens [pacijens], -ntu

- předmět, který je dějem zachován nebo zasažen, nebo který dějem vzniká (*podtrhnout slovo, nakreslit postavu*)

perioda

- složené souvětí zpravidla s dvěma souměrnými částmi, předvětím s obecnou myšlenkou a vysvětlujícím závětím

polysyndeton, -ta

- syntaktické spojení souřadných větných členů nebo vět pomocí mnoha spojek

- polysyndetické spojení

posesivní rezultativní forma

- opisný tvar vyjadřující stav vyplývající z minulého děje (*mám vystaráno*)

posesor

- účastník slovesného děje, vlastník, majitel (*Petr má mnoho knih, Evě ukradli kolo*)

postpozice

- postavení členu závislého za členem řídicím (*spisovný jazyk český*)

potenciálnost

- vlastnost jazykových jevů být součástí jazykového systému bez ohledu na konkrétní realizaci v řeči

predikace

- přisuzování

- syntakticko-sémantický vztah spojující predikát se subjektem a připisující subjektu nějaký sdělovací příznak (činnosti, stavu, vlastnosti)

predikace implicitní

- vztahení příznaku pojmenovaného substantivem nebo adjektivem přímo na úsek promluvové situace (*Škola, Skvělé!*)

predikační vztah

- vztah přisuzování

predikát

- přísudek

- větný člen tvořící s podmětem základní skladební dvojici; přísudkový výraz (sloveso, spona a jméno)

predikát analytický

- viz verbonominální konstrukce

predikát nominální

- jmenný přísudek

predikát verbální

- slovesný přísudek

predikát verbonominální

- přísudek slovesně-jmenný, jmenný se sponou

predikativ

- jmenný výraz, který tvoří významové jádro sponově-jmenného predikátu, může být vyjádřen substantivem, adjektivem nebo adverbium (*Petr je učitelem, Petr je nemocen, Petr je nahoře*)

predikativum

- druh plnovýznamového neohebného slova

- vyjadřuje stav všeobecného, nepojmenovaného nositele (*Je zima*), subjektivní pocity a nálady (*Je mi nevolno*) nebo má význam modálního či subjektivního hodnocení dějů vyjádřených infinitivní konstrukcí nebo vedlejší větou (*Bylo radost na ni pohledět*)

predikativum modální

- způsobové příslovce vstupující do větného schématu jednoduché věty jednočlenné a vyjadřující možnost (*možno, lze, nelze*) nebo nutnost (*třeba, záhodno*)

presupozice

- předpoklady vyplývající z kontextu a ze situace, nezbytné pro správné užití určité výpovědi jako celku nebo některého pojmenování obsaženého ve výpovědi

procesor

- nositel děje
- účastník slovesného děje, konstitutivní komponent charakterizovaný svou sémantickou rolí (*Zloděj ukryl kořist do houští*)

pronominalizace

- náhrada, nahrazování větných členů deiktickými slovy

propozice

- významová stránka věty
- jazykově zpracovaný odraz úseku skutečnosti, o kterém mluvčí vypovídá

proživatel

- konstitutivní komponent sémantické struktury věty (*Jeho bezohlednost mě rozčiluje*)

recipient

- adresát, příjemce
- účastník slovesného děje, jemuž je objekt adresován (*Petr předal Evě kytici*)

rekce

- řízenost
- označení syntaktického vztahu, ve kterém řídicí člen skladební dvojice určuje pád závislého členu

rektifikace

- oprava
- obsahový poměr mezi dvěma výrazy (pojmenováními, větami) ve skupině, kdy druhý výraz lépe (správněji, vhodněji) vystihuje skutečnost, opravuje, popř. zpřesňuje vyjádření první, a to pomocí výrazů (*nebo spíše, přesněji řečeno, vlastně*)

réma, -matu

- jádro výpovědi

samostatný větný člen

- větný člen, který není mluvnický začleněn, stojí před nebo za větou (*Petr, to je ale odborník, Je to odborník, ten Petr*)

sémantické pole

1. soubor jevů nebo úsek skutečností mající v jazyce „odraz“ v sémanticky spjatém souboru jazykových jednotek (sémantické pole času, místa apod.);
2. soubor slov a výrazů, mezi nimiž jsou určité sémantické vztahy; okruh slov příbuzného významu (*jít, jet, cestovat* atd.)

sémantický komponent

- významový komponent

lexikální nebo gramatický obsahový prvek významu vztahující se v různém stupni abstrakce ke skutečnosti

sémantický příznak, rys

signifiant [sini-an]

- označující
- formální (zvuková nebo grafická) stránka jazykového znaku

signifié [sini-]

- označované
- významová stránka jazykového znaku, určitý úsek lidského vědomí, představa

situační deixe

- přímé odkazování ke skutečnosti ukazovacími zájmeny, příslovci, číslovkami; exofora

směr

- participant vyjadřující místo, odkud nebo kam někdo, popř. něco směřuje (*Zloděj ukryl svou kořist do houští*)

souvětí

- spojení dvou nebo více vět do jednoho celku, z něhož aspoň jedna je syntakticky nezávislá

souvětí adverbativní

- souvětí souřadné odporovací

souvětí disjunkt(iv)ní

- vylučovací souvětí
- souvětí souřadné s vylučovacím vztahem mezi větami

souvětí explikativní

- vysvětlovací souvětí

souvětí gradační

- souřadné souvětí stupňovací

souvětí hypotaktické

- pořadné souvětí

souvětí hypotetické

- podmínkové souvětí

souvětí kauzální

- souvětí příčinné (důvodové)

souvětí konfrontační

- souvětí souřadné složené z vět, jejichž obsah si odporuje

souvětí konkluzivní

- důsledkové souvětí

souvětí kopulativní

- slučovací souvětí

souvětí parataktické

- souřadné souvětí

souvětí relativní

- souvětí s vedlejší větou vztahnou

struktura jazykových jednotek

- stavba vyšších jazykových jednotek z nižších jazykových jednotek
- uspořádanost jazykových jednotek na základě syntagmatických vztahů

struktura hloubková

- abstraktní (logicko-sémantická) osnova textu, promluvy, věty, která může být v povrchové struktuře různě realizována

struktura polypredikativní

- souvětí založená na vnějších meziprozodických vztazích koordinačního nebo adordinačního typu (*Koupil jí růže, ale cestou mu zvadly*)

struktura povrchová

- syntaktická lineární organizace textu, promluvy, věty apod., odvozená z hloubkové struktury a pozorovatelná bezprostředně v psaném nebo mluveném jazykovém projevu

subjekt

- podmět
- větný člen tvořící s predikátem základní skladební dvojici spojenou vztahem predikace

subjekt pronominální

- zájmenný podmět

subordinace

- podřazování, podřazení
- syntaktický vztah spojující větné členy nestejnorodé, přičemž se vždy jeden člen podřizuje druhému, je na něm závislý;

subordinační vztah

- viz subordinace

suplement

- rozvíjející člen z hlediska formálního;
- dělí se podle toho, zda rozvíjí substantivum (atribut), nebo jiné slovní druhy (adverbiale)

syntagma, -matu

- syntaktická/skladební dvojice

- dva větné členy spojené např. vztahem determinace nebo predikace, jde-li o syntagma valenční, potom jde o strukturu skládající se z jednoho nebo několika členů dominovaných a z členu bezprostředně dominujícího

syntagma determinační

- syntagma vyjadřující závislost určovaného členu na členu řídícím (*poslušný chlapec, stál ve dveřích*)

syntagma predikační

- syntagma, ve kterém se spojuje podmět a přísudek na základě vztahu přísouzení

syntagmatický vztah

- skladební vztah

- vztah lineárního charakteru mezi jednotkami v rámci promluvy

syntagmatika

- nauka o syntagmatech, o syntagmatických vztazích

- souhrn syntagmat a jejich pravidel v daném jazyce

syntaktická analýza věty

- postupný rozklad věty na jednotlivé bezprostřední složky a určování jejich funkcí a vztahů

syntaktická dvojice

- viz syntagma

syntaktický prostředek

- prostředek vyjadřující syntaktické vztahy (pád, jmenný rod, slovosled atd.)

syntax

- skladba

- nauka o mluvnické stavbě věty a souvětí, o větných a souvětých výpovědích

téma, -matu

- 1. slovesná kmenotvorná přípona, příznak;

2. východisko výpovědi

tematická posloupnost

- vyjádření souvislosti mezi dvěma (a více) výpověďmi na základě aktuálního členění

teorie textu

- teorie zabývající se komunikáty (texty), jejich výstavbou a funkčními aspekty

text

- komunikát

- celistvý, uzavřený a spojitý útvar znakové povahy, který je výsledkem záměrné komunikační aktivity jedince nebo partnerů v komunikaci

- základní forma fungování jazyka ve společnosti

textová syntax

- viz hypersyntax

transformace

- přetvoření určité mluvnické konstrukce v jinou podle strukturních pravidel (*Žil v podmínkách, které nelze snést → Žil v nesnesitelných podmínkách*)

usouvztažňovací akt

- uvádění pojmenování do syntaktických vztahů podle mluvnických pravidel daného jazyka

valence

- vlastnost některých slovních druhů, popř. fráze, vázat jeden/více dalších formálních jednotek (někdy v určitém tvaru)

valence neverbální

- vlastnost substantiv, adjektiv a adverbíí vázat na sebe jistý počet syntaktických pozic

- vytváří rozvitě větné členy - není větotvorná (*péče matky, hrdý na syna, nezávisle na výsledku*)

valence nevětná

viz valence neverbální

valence verbální

- vlastnost slovesa ve formě verba finita vázat na sebe jistý počet syntaktických pozic, a tak vytvářet gramatické jádro věty - je větotvorná (*Otec daroval synovi knihu*)

valence větná

viz valence verbální

valence sémantická

- viz intence

valenční potenciál

- souhrn všech valenčních schopností daného výrazu

valenční syntax

- syntax považující sloveso za konstitutivní prvek věty, který je schopen na sebe vázat (vpravo nebo i vlevo) určitý počet syntaktických pozic

věta

- základní jednotka syntaktického plánu jazyka, která tvoří mluvnický, významově, zvukově nebo graficky relativně uzavřený celek

věta adverbialní

- vedlejší věta příslovečná

věta apelová

- vybízející, výzvolná věta

věta atributová

- přívlastková věta

věta bezsubjektová

- věta bez subjektu/podmětu (*Bolí ho v zádech*)

věta deziderativní

- přací věta
- věta vyjadřující přání, vůli mluvčího, aby se uskutečnil nějaký děj (*Kéž by přijel*)

věta dvojčlenná

- věta, u které lze vymezit část přísudkovou a část podmětovou (*Petr jde do školy*)

věta enunciativní

- oznamovací věta

věta exklamativní

- zvolací věta

věta finální

- vedlejší věta příslovečná účelová

věta hlavní

- věta, která není syntakticky začleněna do jiné věty, není součástí její struktury

věta imperativní

- rozkazovací věta

věta interrogativní

- tázací věta

věta ireální kondicionální

- věta vyjadřující možnost, která je vázána podmínkou; podmínka je neskutečná, proto děj sám je nemožný (*Kdybych už byla doma, vše by bylo veselejší*)

věta jednočlenná

- věta, která nemá zřetelně vymezenou část přísudkovou a podmětovou, má pouze větný základ (*Sněží*)

věta kauzální

- vedlejší věta příslovečná příčinná

věta komparativní

- vedlejší věta příslovečná způsobová přirovnávací

věta koncesivní

- vedlejší věta příslovečná přípustková

věta kondicionální

- vedlejší věta příslovečná podmínková

věta konjunkcionální

- věta uvozená pořadící spojkou

věta konkluzivní

- věta vyjadřující důsledek, který vyplývá z příčiny uvedené v předchozí větě

věta konsekutivní

- vedlejší věta účinková
- vedlejší věta vyjadřující okolnost jako účinek skutečný nebo myšlený anebo vyjadřující míru prostřednictvím účinku

věta lokální

- vedlejší věta příslovečná místní

věta nominální

- jmenná věta

věta vedlejší nepravá

- věta, která nemá větněčlenskou funkci ve struktuře jiné věty, ale je to věta závislá, protože je připojena hypotakticky (*Spadl pod vlak, kteřý ho přejel - Spadl pod vlak a ten ho přejel*)

věta negační

- záporná věta

věta objektová

- vedlejší věta předmětná

věta predikátová

- vedlejší věta přísudková (*Okna byla, jako by je déšť umyl*)

věta relativní

- vedlejší věta vztažná

věta řídicí

- věta obsahující výraz, na němž je závislá jiná věta; sama o sobě je buď věta nezávislá (*Přijde čas, že se zima zeptá, cos dělal v létě*), nebo závislá (*Přijde čas, že se zima zeptá, cos dělal v létě*)

věta subjektivá

- vedlejší věta podmětná

věta temporální

- vedlejší věta příslovečná časová

věta tetická

- věta obsahující pouhé pojmenování předmětu, jevu, situace; její podstatou je deixe (*Sníh - Novák, nahrávka, delší nahrávka, příklep a gól*)

věta závislá

- syntakticky začleněná věta, je uvozena podřadící spojkou nebo vztahným zájmenem

větný člen

- jednotka mluvnické stavby věty tvořená jedním slovem nebo víceslovným výrazem, který vstupuje do syntaktického vztahu jako celek

větný člen fakultativní

- není vázán valenčně, je možno jej vypustit, aniž vznikne struktura gramaticky nesprávná (*Večer se zastesklo otci po dětech, Očekával jsem zprávu s napětím*)

větný člen obligatorní

- závazný větný člen, tj. takový, který je vyžadován významem predikátu

větný člen potenciální

- nemusí být ve výpovědní realizaci vždy obsazen (*Dlouho do noci četl - něco, např. noviny, časopis*)

větný ekvivalent

- nevětná výpověď
- ve svém základu nemá určitý slovesný tvar, ale funkčně je rovnocenný větné formě (*Kavárna. Nemluvit! Au!*)

výpověď

- konkrétní realizace abstraktního modelu věty/větného vzorce v promluvě

výpověď nevětná

- viz větný ekvivalent

výpověď větná

- výpovědní forma, jejímž jádrem je určitý slovesný tvar; může být vyjádřena větou jednoduchou (*Přijede zítra*) nebo souvětím podřadným (*Oznámil, že přijede zítra*)

výpovědní forma

- jazyková forma výpovědi
- jedná se o formu gramatickou (podle ní se rozlišují výpovědi větné a výpovědi nevětné - viz větný ekvivalent) a o formu zvukovou či grafickou

základová větná struktura

- gramatické a významové jádro věty tvořené predikátem a jeho valenčním doplněním

zeugma [zeu- i dze-], -tu, s.

- spřežení vazeb

- odchylka od pravidelné větné vazby vzniklá tím, že se u dvou sloves s různou vazbou užije vazby jen jednoho z nich (*řídít se a učit se z příkladů*)